

XIV национална научна конференция за студенти, докторанти и средношколци
„Словото – (не)възможната мисия”
XIV National Scientific Conference for Students, Postgraduates and High School Students
“The Spoken Word – An (Im)Possible Mission”

ОБРАЗИТЕ НА КРИЗАТА У МОДЕРНИЯ ЧОВЕК В ПОЕЗИЯТА НА АТАНАС ДАЛЧЕВ И ПРОЗАТА НА ЧАВДАР МУТАФОВ

(първа награда, литературознание, секция
за бакалаври)

Лидия Кирилова
СУ „Свети Климент Охридски”,
Българска филология, IV курс

През двайсетте години на XX век българската литература засяга отново темата за състоянието на личността и кризата на модерния човек, загубил кодовете за идентификация в еднообразието на съществуването. Възвратно личното местоимение *себе си* става трудно за дефиниране и статутът му отприщва метафизичния въпрос за смисъла на живота. Част от образите, които отразяват кризата в поезията на Атанас Далчев и прозата на Чавдар Мутафов, са тези на предметния заобикалящ ни свят – през вещите, улиците и помещенията; отделянето от реалността, съмнението в нея; отчуждението от самите нас – чрез безличните назовавания вместо лични имена; отнетите възможности за пълноценна екзистенция, времето, пространствата на пребиваване, смъртта, субектно-обектните отношения – ние и другите. Всички тези теми концентрират усещането за безперспективност и при двамата *стрелци*. Осе-заемо е напрежението от отказаните възможности и невъзможните копнежи. От липса на контрол върху всичко.

Сюнгерно поела сризове на иначе устойчиви до този момент модуси, модерната литература в дискурса на Далчев и Мутафов ражда разпокъсаните цялости, фрагментите и асоциативните форми. Чрез експериментите със словото и скептичните заключения в настоящето смъртта се преосмисля и осъзнава като *единственото означаемо, означаващото на което е всичко останало*.

Голяма потенция да търсим генератор на кризата във вътрешния свят на личността има в заключението на Далчев, че модерният човек знае малко за себе си, не се познава. Това непознаване и отстраняване на *мен от себе си* отнема потенциалната възможност за изграждане на биография и трупане на

опит като индивид, както и като активен и качествен социален субект с осъзната функция в обществото и света на хората. Докато, преодолял – най-общо казано – традиционното по отношение на битуването си и осмислянето на света, вече в качеството си на *модерен човек*, субектът не опознае себе си заедно с тази новост – модерността като нагласа, интереси, начин на живот и пр., неговият път по една очертана, обмислена траектория е обречен на провал, а движението му – на хаотично и нецелеустремено лутане. *Модерен* в такава ситуация на мнимо присъствие, лишено от стабилност и ясна визия за почти всичко както *вън*, така и *вътре*, става фригидно определение, а референтът, назоваван с него – неспособен да се разпознае в симулативната система на всекидневното пребиваване в света, както и да осъществи стабилни позиции в него.

Така титулуван, Модерният започва слепешката да се лута, докато лаически се самопроектира. Пулсира между конкретно-сетивното и универсално-наличното, между вътрешния си свят и овъншнения – този на другите, като панически се вкопчва хем в присъствието, хем в отсъствието им. Интуитивно усеща някакви възможни пътеки, по които може да излезе, ако не на улица с табелка и ясни указания, то поне на кръстопът, който да очертае бегло някакви варианти за действие и да редуцира безкрайния списък от невъзможности. Пътната карта на този субект е неефективна, защото измерваният столетия преди това свят е тотално преустроен. Опората за едно самоинициативно ново измерване липсва, то не може да бъде осъществено без минимална база и без личностно присъствие. Докато в собственото си случване не постига голям успех, обреченият в модерност *кара* изкуството да търси художествени възможности за тълкуването на *аз* в контекста на една нова ситуационна проблематика и зарежда с теми авангарда и експресионизма в българската литература на 20-те.

Както Далчевият субект от *Болница*, *Стаята*, *Къщата*, *Повест*, *Книгите*, *Балконът*, *Дяволско*, *Метафизически сонет* и др., така и *марионетките* и *Дилетанта* на Мутафов, отключват за дебат парадигмата „*деформация – обезличаване – унифициране – конкретност*“. Последният ѝ елемент остава фиктивен. Реформацията – превръщането на индивида в *модерен* с всичките неточности, с цялата недефинируемост на понятието, повече клони към деформация, с оглед на последиците от осъзнаването и осъществяването на промяната. А те са обезличаващи и унифициращи, и то в реалността на задънените пътеки и безизходицата, като дори липсва утехата от вярата в реинкарнация, а смъртта запазва категорични позиции на граница, която не е пропусклива, докато *звънът на големия стenen часовник сякаш отмерва тежките ѝ приближаващи стъпки*. Героите са загубили дори физическото си присъствие в помещенията и сградите, където са спомен, сянка или някакъв лек полъх, напомнящ или наподобяващ присъствие, но много по-силно

внушаващ отсъствие (*Стаята, Повест, Къщата*) или се разпадат по улиците („Дилетант“). Къщите и помещенията са празни, в тях всичко е отмряло след смъртта на обитателите, които липсват дори приживе.

Романът „Дилетант“ на Чавдар Мутафов работи с тази парадигма, като създава сложен лабиринт, в който Минотавъра е невъзможността за познание. Попадането в този лабиринт е налице, но ги няма средствата за успешно излизане – кълбото прежда и магическия меч. Задълбочено и усложнено е структурното напластяване, липсата на основи, устои, респективно градеж и съзиждане на такива. Подобно на романтическия герой, Дилетанта търси. Той иска да знае. Било чрез собственото си усилие, или/и по силата на някакво посвещаване от друг. Романът прави аутопсия на познанието и себепознанието, а те се оказват хлъзгава серпентина с остри извивки. *Героят* е жертва на *видимата баналност на нещата* и болезнено страда от това. *Получава скука* от ежедневието и гротескния театър, наречен живот. Трите възможности, които благородно и безвъзмездно са му дадени от автора, също са импотентни, тъй като са всъщност квазивъзможности. В тях дори прозира един пародиен похват, чрез който романът добива черти на *трагикомедия*. Тези три възможности са в кавички по презумпция, което Дилетанта дори не подозира, бидейки марионетка в ръцете на автора. Те са практически невъзможности за *себе си, другото и нищото*, които водят до смъртта на социалния и житейски маргинал. Парадоксално е и че неживотът може да доведе до смърт. Нивата на едното и другото ту се разминават, ту се препокриват. Светът на романа е свят на антонимите, противоположностите и оксиморонните отношения.

Доближавайки се стилово до сборника „Марионетки“ най-вече по отношение на сноповите реалности, които изгражда, романът борави с кодовете за достъп до тези светове през идентични, но далеч по-експресионистични илюзии, за разлика от импресиите, с които си служи сборникът.

Тази вътрешна дискурсивна парадоксалност прави напълно адекватна на романовия свят на Мутафов идеята за героя-антигерой, реципрочен на Далчевия отсъстващ стопанин и обитател.

Представени чрез напълно обърната перспектива, героите наслояват в съзнанието на реципиента усещането и представата за субектната празнота, функционираща активно в модерната литература. Тя дори бива персонифицирана. Празнотата прелива отвъд същността на Дилетанта, като му отнема позициите и го кара да се чувства неестествено в заобикалящия го свят. При Далчев се настанява в стаите, къщите, помещенията, хижите. Бидейки антигерой, Дилетанта няма нужда от вещите и хората (за него те стоят на една плоскост), а само от себе си, докато осъзнава загубата си. Във физическото си отсъствие вещите при Далчевия обитател са необходими, за да го препотвърдят и подчертаят. Осъществява се своеобразно освобождаване на човешкото откъм традиционните маркери. То бива опразнено от психологически

съдържания и социални ангажименти. Марионетката е съществен образ, симболизиращ липсващата персоналност. Дилетанта е в контрапозиция спрямо заобикалящата го действителност, защото е на пружини и няма дори име. Той не иска и не може да се случи в този свят, в този град-чудовище, опитва се да осъществи бягство към природата, но и това завършва с неуспех.

Героят-антигерой на Мутафов се оказва своеобразна табула rasa, върху която е нахвърлян планът на възможните сюжети, който няма да се осъществи на практика, защото е в едно друго измерение – това на разбитите илюзии, невъзможните копнежи, екзистенциалната липса, отказаното пълноценно съществуване. Той разрушава всички представи, апострофира всички претенции за истинност, докато литературният герой носи в себе си индивидуализиращи потенциали за познаване, за лице, за биография. Залага на тях и бива разпознаваем чрез логиката на някакво причастие към света и действието. Литературният антигерой страда от липсата на характер.

Дилетанта е метафизически и физически затворен в *монадата без прозорци*, както определя Далчев душата си. Зад тях, макар и отворени, има стени – ограничена е визията му за света, докато е в затвореното пространство, където само и единствено е цял. Те репликират със зазидания Далчев балкон – метафора на човешката слепота. Човекът, който не може да види. В единия случай е загубена, в другия – нежелана визията за света отвъд и отвън личностния затвор. Стените го задушават с липсата си на живот, те не му трябват, както и камъните, стълбовете и хората. Дилетанта не иска да ги опознава, защото те искат да го вкаменят, да го фиксират в пространството и да му дадат място и име. Той се явява жертва на местата, ситуациите и пространствата и не иска да се отъждествява с тях. Не иска да е мястото, което заема, защото съществува в самодостатъчност, а в същото време е обречен да отмира в несъответствия. Егоцентрично позиционира себе си в пространството и времето, но не може да задържи тази позиция, както се разбира окончателно в самия край на романа, където застиналият му оголен и безполезен живот е асоцииран с циферблат, и то не какъв да е, а циферблатът на смъртта.

Действието в романа е калейдоскопично. Типично за стила на Мутафов, има разиграване на цветовете, но не с импресионистичен жест, както в „Марионетки“, а напротив – с неспокойни експресионистични движения и краски. Светът около Дилетанта, както и този вътре в него, природата, улицата са описани, сякаш гледани през калейдоскоп, с присъщите за уреда пречупени геометрични фигури, разбъркани цветове и движещи се, променящи се елементи и форми. Създава се една непостоянна и подвижна картина, в синхрон с динамичното светоусещане на Дилетанта, който *става образ на творческата субективна интерпретация на видимото*. Присъстващ в отсъстващото, през липсващия наратив, сюжетът на романа е проблематичен, дори в по-смело заключение може да се каже, че такъв липсва – герой-антигерой, който се

движи, не създава ситуации и не се развива. Дори не оставя следа, полъх или спомен за себе си. Пълен отказ за личностна идентификация се постига чрез неименуването на героя – деперсонализиращ жест, отговарящ на актуалната ситуация на унифициране на идентичностите. Подобен отказ прави и Далчев в стихотворението *Пролет* със снемането на *вси свои имена*. Това е доброволно излизане от системата, жест на категорично невписване в нея, каквато именно е функцията на имената – да ни разположат и представляват в обществото като носители на нашите позиции и роли, ангажиращи ни със спазване на определено поведение, придържане към определени конвенции/изисквания, правила и норми, зададени от организиращия град, държава, свят. Ние сме пленници на името си, а то е насилствено приписаният ни социален образ-маска. Следа и отпечатък върху нас, чрез който сме откриваеми и в услуга на нормата. Чрез него сме обекти, но то е и нашият белег за индивидуалност. Отказът от този белег ще ни направи статисти, част от масовката, от тълпата, неразличима и неразпознаваема, но ще снее и всичките ни социални ангажименти. Така, чрез отхвърляне на бремето, с което ни натоварва личното име, ще олекне Далчевият аз. Ще бъде свободен и непознат, ще изчезне и ще се слее с масата, което ще му донесе простота в живота и съществуването.

Проблемът с името назовава проблемите с идентичността. Далчевият *кипеж по анонимност* е антипод на екзистенциалната травма на Мутафовия Дилетант, който страда от липсата на този конвенционален идентификатор, като става жертва на тълпата, сред която тялото му губи всичките си пружини – крепители на физическата му цялост. То бива подмятано, тласкано от природните стихии и минавачите. Експресионистична картина, в която вероятно дори името няма да му помогне да запази себе си цял. Той е разпръснат на части, на отделни фрагменти. Разчленен е като кукла, какъвто е всъщност и самият модерен индивид. Пръсва се, сякаш е жертва на кататизъм, на *Краят на света, когато вятърът отнася шапката му, която съществува само за да я търси, докато в търсенето ѝ губи себе си*. Това разчленяване е породено от множество фактори и няма обединяващ елемент. Дилетанта се събира единствено между четирите стени на стаята си – сандък, където стои дълго затворен, за да не се разпилее, излизайки на улицата. Противоречието в отношението между индивида и тълпата, в позицията въобще на отделния човек, се подсилва и от вечния свят в отделните дискурси. Далчевият лирически субект е обединяващият елемент на света около себе си. Той е централният стълб на предметната архитектуроничност, поддържащ хармонията и заобикалящия го свят елемент. Дилетанта е роб на вещите, стихии и предметите, доколкото зависи от тяхното присъствие и позициониране в света. Той не ги контролира, а се превръща в тях. Името му става *Вещ*. Героят-антигерой на Чавдар Мутафов се превръща във *вещ*, съществуваща в предметния свят при липсата на себе си, а докато животът

диша покрай него, той получава команди за движение, преминаване и пребиваване, живеейки декоративния живот на кукла.

Екзистенциалното човешко време е път към смъртта. Модерният човек няма самоличност и биография, защото не може да се самопроектира, което е идентификационен проблем и принципна невъзможност да бъдеш себе си, равностойно на смърт или липса на съществуване по презумпция. На модерния човек му е отказано съществуването като реална възможност, чрез изначалната лишеност от живот и индивидуалност, докато смъртта е опция и изход, съзиран на фона на проблематизираното всекидневно съществуване, като границата, която не можем да преминем. Фабулата на живота на модерния човек е лишена от сюжетни събития при Далчев и от чудеса при Мутафов, докато необходимостта от такива е заявена и препотвърдена. Не води до задълбочаване в съществуването, а остава на нивото на пребиваването в света. На нивото на дилетантството, повърхностното и декоративно съществуване. Модерният човек се оказва безпомощен дилетант по отношение на живота.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Александра Антонова. „Критическият текст на Чавдар Мутафов – от критика към белетристика“ – сп. *Пламък* 2009, 3 – 4
- Чавдар Мутафов. *„Дилетантът – декоративен роман“*. С., Стрелец, 1926
- Александра Антонова. „Пластическите изображения в романа „Дилетант“ на Чавдар Мутафов“. сп. *Литературна мисъл* 2007, 2
- Атанас Далчев. *„Стихотворения“* том 1. С., Захарий Стоянов, УИ „Св. Климент Охридски“, 2004
- Биляна Курташева. „Дилетант“ – Възможностите на кавичките – сп. *Литературна мисъл*, бр. 2, 1999 г.